

Kasije Dion

Rimska povijest

knjige III. i IV.

Preveo: Josip Parat

Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

U nastavku se donose izvornik i prijevod treće i četvrte knjige *Rimske povijesti* Kasija Diona. Rimski pisac grčkoga jezika ondje je izložio zbivanja od uspostave Republike 509. g. pr. Kr. do prve secesije plebsa, koja se tradicionalno datira između 495. i 493. g. pr. Krista. Narativ obuhvaća političke prilike pod prvim konzulima s naglaskom na prikazu začetaka rimskih političkih institucija. Prijevodi prve i druge knjige dostupni su u časopisima *Latina et Graeca* i *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*.¹ U uvodnoj studiji u prvome časopisu ukratko su prikazani autorov životni put, historiografski rad i recepcijska sudbina. Grčki tekst treće i četvrte knjige potječe iz kritičkog izdanja što ga je uredio Ursul Philip Boissevain (1901). Uslijed velike fragmentarnosti izvornika Boissevain se poslužio citatima i parafraziranim izvadcima. Citati, kao i u prvim dvjema knjigama, uglavnom potječu iz bizantske zbirke Ἐκλογαί (lat. *Excerpta Historica*). Označeni su kraticom *Fr.* i slijede Boissevainovu numeraciju. Na kraju svakog fragmenta nalazi se pozivna kratica na rukopis ili izdanje iz kojeg je preuzet. S druge strane, parafrazirani izvadci većinom potječu od bizantskog pisca Ivana Zonare, a u manjoj mjeri od Ivana Cecesa. Označeni su pozivnim kraticama *Zon.* i *Tzetz.* Kao i u ranije objavljenim prijevodima, radi razlikovanja Dionovih fragmenata od bizantskih izvadaka jedni su od drugih odijeljeni asteriskom. Koliko je bilo moguće, fragmenti i izvadci raspoređeni su po kronološkom ključu.

Nota bene: Dionovi ulomci i bizantski citati obrađuju iste povijesne epizode. Zbog toga će čitatelj nailaziti na neznatno preoblikovane podatke koje je netom pročitao. Radi lakšeg snalaženja u odveć fragmentarnom tekstu prijevod je popraćen kratkim komentarima.²

¹ Kasije Dion. 2022. *Rimska povijest*, Knjiga I. (prev. J. Parat). *Latina et Graeca* 42/2: 29–50; Kasije Dion 2022. *Rimska povijest*, Knjiga II. (prev. J. Parat). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 54/3: 253–284.

² Ovaj rad nastao je tijekom istraživačkog boravka u École française de Rome, u okviru programa Odlazna mobilnost viših asistenata (MOBODL-2023-08) Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ).

Rukopisi

Laurentianus (ili *Mediceus*) 70, 8 (L), 11. stoljeće

Marcianus (ili *Venetus*) 395 (M), 11. stoljeće

Vaticanus Graecus 144 (V), 15. stoljeće

Parisinus 1689 (P), 15. stoljeće

Laurentianus (ili *Mediceus*) 70, 10 (L), 15. stoljeće

Izdanja

Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae quae supersunt, uredio Hermann Samuel Reimarus, Hamburg: Herold, 1750–1752.

Anecdota Graeca, uredio Immanuel Bekker, Berlin, G. C. Nauckium, 1814–1821.

Dionis Cassii Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt, uredili Friedrich Wilhelm Sturz, Johann Jacob Reiske i Hermann Samuel Reimaru, Leipzig: Libraria Kuehniana, 1825–1843.

Dionis Cassii Cocceiani. Historia Roma. Vol. I bis V. uredio Ludwig Dindorf, Leipzig: Teubner 1863–1865.

Excerpta Constantiniana, De sententiis, uredio Angelo Mai, Roma: Vaticanus, 1826.

Cassii Dionis Cocceiani rerum Romanarum libri octoginta, uredio Immanuel Bekker, Leipzig: Weidmann, 1849.

Spicilegium Vaticanum continens novas lectiones in Historiarum Graecorum Excerpta, uredio Henrik van Herwerden, Leiden: E. J. Brill, 1860.

Cassii Dionis Historiarum Romanarum quae supersunt, Uredio Ursul Philip Boissevain, Berlin: Weidmann, 1901.

Dio's Roman History, priredio i preveo Earnest Cary, Cambridge: Loeb Classical Library, 1914–1927.

Kratice u kritičkom aparatu

Bk. = Bekker

Bs. = Boissevain

Dind. = Dindorf

Reim. = Reimarus

St. = Sturz

v. Herw. = van Herwerden

Tzetz. = Tzetzes

Zon. = Zonaras

Fr. 12.1. ὅτι οἱ ὄμιλοι πάντες τὰ πράγματα πρὸς τοὺς μεταχειρίζοντας αὐτὰ κρίνουσι, καὶ ὁποίους ἂν τούτους αἰσθάνωνται ὄντας, τοιαῦτα καὶ ἐκεῖνα νομίζουσιν εἶναι. – M. 15 (str. 140).

12.2. Πᾶς¹ γάρ τις τὸ ἀπείρατον² πρὸ τοῦ κατεγνωσμένου προαιρεῖται, μεγάλην ἐς τὸ ἄδηλον ἐλπίδα παρὰ τὸ μεμισημένον ἤδη ποιούμενος. – M. 16 (*ib.*).

12.3α. πᾶσαι μὲν γὰρ μεταβολαὶ σφαλερώταται εἰσι, μάλιστα δὲ αἱ ἐν ταῖς πολιτείαις πλεῖστα δὴ καὶ μέγιστα καὶ ιδιώτας καὶ πόλεις βλάπτουσι. διὸ οἱ νοῦν ἔχοντες ἐν τοῖς αὐτοῖς αἰεὶ, κἂν μὴ βέλτιστα ἦ, ἀξιοῦσιν ἐμμένειν ἢ μεταλαμβάνοντες ἄλλοτε ἄλλα αἰεὶ πλανᾶσθαι. – M. 17 (*ib.*).

8. ὅτι καὶ τὰ βουλήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας πρὸς τὰς τύχας ἕκαστοι κτῶνται, καὶ ὁποῖα ἂν τὰ παρόντα αὐτοῖς ἦ, τοιαῦτα καὶ τὰ οἰήματα λαμβάνουσιν. – M. 18 (p. 141).

9. ὅτι τὸ τῆς βασιλείας πρᾶγμα οὐκ ἀρετῆς μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμης καὶ συνηθείας, εἴπερ τι ἄλλο, πολλῆς δεῖται, καὶ οὐχ οἷόν τέ ἐστίν ἄνευ ἐκείνων ἀψάμενόν τινα σωφρονῆσαι. πολλοὶ γοῦν ὥσπερ ἐς ὕψος τι μέγα παρὰ λόγον ἀρθέντες οὐκ ἤνεγκαν τὴν μετεώρισιν, ἀλλ' αὐτοὶ τε καταπεσόντες ὑπ' ἐκπλήξεως ἔπταισαν καὶ τὰ τῶν ἀρχομένων πάντα συνηλόησαν. – M. 19 (*ib.*).

11. γ Δίωνος βιβλίω „οὐχ ὅπως πρὸς αὐτῶν τῶν βασιλευόντων σφῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν παραδυναστευόντων αὐτοῖς γίγνεται.” – Bekk. Anecd. P. 130, 23 et 164, 32.

4. ἐν γ βιβλίῳ Δίωνος „οὗ γε καὶ ὁ πατήρ ἀμέμπτως ὑμῶν ἤρξεν.” – Ib. p. 120, 24.

5α. Δίωνος γ βιβλίῳ „ὅτι μὲν γὰρ ἀγαπᾷ ὑμᾶς, οὐδὲν ἂν μείζον τεκμήριον λάβοιτε ἢ ὅτι τοῦ τε βίου τοῦ παρ' ὑμῖν ἐφίεται.” – Ib. p. 139, 26.

5β. γ βιβλίῳ Δίων „καὶ πρὸ πολλοῦ κομίσασθαι τὰ προϋπάρξαντά οἱ ποιεῖται.” – Bekk. Anecd. p. 164, 28.

6. Δίων βιβλίῳ γ „πῶς δ' ἂν καὶ λυσιτελήσειέ τινι τοῦτο πρᾶξαι;” – Ib. p. 155, 14.

7. Δίωνος γ βιβλίον „ὥσπερ που καὶ Ῥωμύλος ἡμῖν ἐπέσκηψεν.” – Ib. p. 139, 29.

10. καὶ περὶ τῶν μελλόντων ἐξ ὧν ἔπραξαν τεκμήρασθε, ἀλλὰ μὴ ἐξ ὧν πλάττονται ἰκετεύοντες ἀπατηθῆτε: τὰ μὲν γὰρ ἀνόσια ἔργα ἀπὸ γνώμης ἀληθοῦς ἐκάστω γίγνεται, συλλαβὰς δ' ἂν τις εὐπρεπεῖς συμπλάσειεν: καὶ διὰ τοῦτ' ἀφ' ὧν ἐποίησέ τις, ἀλλ' οὐκ ἀφ' ὧν φησι ποιήσειν, κρίνετε.³ M. 20 (p. 141).

¹ πᾶς St., πᾶν Ms.

² ἀπείρατον Bk., ἀπειρότατον Ms.

³ Κρίνετε v. Herw., κρίνεται Ms.

⁴ Bs.

Treća knjiga

Svako mnoštvo prosuđuje djela prema onima koji ih poduzimaju, i kakvima smatraju njih, takvima drže i njihova djela.¹

Svatko, naime, radije bira nepoznato nego poznato i polaže veliku nadu u neizvjesno umjesto u ono što mu je već omrznilo.

Sve su promjene nesigurne, a osobito one u državnim uređenjima jer nanose mnogostruku i vrlo veliku štetu pojedincima i gradovima. Zato razboriti ljudi radije ostaju uvijek u istom uređenju, pa makar nije najbolje, nego da, mijenjajući jedno drugim, neprestano lutaju.

Svi imaju nakane i želje prema vlastitoj sudbini, i na kakvom se položaju nalaze, takve i stavove zauzimaju.

Kraljevska vlast ne iziskuje samo krepost, nego i znanje i – ako išta drugo – veliku vještinu, pa pojedinac koji je se prihvati, a lišen je ovoga, nije u stanju razborito suditi. Mnogi tako, kao iznenada uzdignuti u veliku visinu, nisu podnijeli uzdignuće, nego su se od straha spotaknuli, strmoglavili se i posve upropastili svoje podanike.

Dion u trećoj knjizi: „Ne čine to samo oni koji kraljuju nad njima, nego i oni koji s ovima imaju udjela u vlasti.”

Dion u trećoj knjizi: „... i čiji je otac besprijeckorno vladao vama.”²

Dion u trećoj knjizi: „Ne možete pribaviti nijedan veći dokaz da vas voli od toga da želi živjeti s vama.”

Dion u trećoj knjizi: „... i prije svega nastoji sa sobom odnijeti ono što mu je nekoć pripadalo.”

Dion u trećoj knjizi: „Kako bi se ikome isplatilo ovo učiniti?”

U Dionovoj trećoj knjizi: „... kao što je i Romul nama zapovjedio.”

A što se tiče budućnosti, prosudite u skladu s njihovim djelima, ali neka vas ne zavedu njihove smicalice dok ponizno mole. Naime, bezbožna djela nastaju iz pojedinčeve istinske namjere, premda se može poslužiti umiljatim riječima. Sudite prema nečijim djelima, a ne prema tome što netko tvrdi da će učiniti.

¹ Boissevain smatra da ovaj i narednih pet fragmenata vjerojatno pripadaju široj raspravi o prednostima i nedostacima pojedine vrste političkog uređenja. Sličnu raspravu donosi Dionizije Halikarnašanin (IV, 71–75), a najpoznatiji je primjer rasprava koju vode Agripa i Mecenat u 52. knjizi Kasija Diona.

² Ovaj i naredna dva fragmenta odnose se na obraćanje rimskih poslanika prognanom kralju Tarkviniju Oholom, sinu Tarkvinija Priska.

13. Δίων γ βιβλίω⁴ „πένθος αἰ γυναῖκες ἐνιαυτῷ ὅλω ἐποίησαντο.” – Bekk. Anecd. p. 162, 26.

13.2. ὅτι Οὐαλέριον, τὸν συνάρχοντα⁵ Βρούτου, καίπερ δημοτικώτατον ἀνδρῶν γενόμενον, ὅμως αὐτοεντία μικροῦ ὁ ὄμιλος κατεχρήσατο: ἐπιθυμεῖν γὰρ αὐτὸν μοναρχίας ὑπετόπησαν. καὶ ἐφόνευσαν ἄν, εἰ μὴ σφας διὰ ταχέων φθάσας ἐθώπευσεν. ἐσελθὼν γὰρ ἐς τὴν ἐκκλησίαν τὰς τε ράβδους ἔκλινεν, ὀρθαῖς πρότερον ταύταις χρώμενος, καὶ τοὺς πελέκεις τοὺς συνδεδεμένους σφίσι περιεῖλε: σχηματίσας δὲ ἐπὶ τούτοις ἑαυτὸν ἐς τὸ ταπεινότατον, ἐπὶ πολὺ μὲν ἐσκυθρώπασε καὶ κατεδάκρυσεν, ἐπεὶ δὲ καὶ ἐφθέγγατό ποτε, σμικρᾶ καὶ δεδιῖα τῆ φωνῆ ὑποτρέμων εἶπεν. – M. 21 (p. 141).

13.2a. τῷ γὰρ Μάρκω ἀνελθόντι τε ἐς τὸ Καπιτώλιον καὶ τοῖς θεοῖς εὐχὰς ὑπὲρ τῶν παρόντων ποιουμένων... – Bekk. Anecd. p. 162, 28.

13.3 ὅτι τὸν τοῦ Διὸς νεῶν ἐθείωσεν ἀπὸ κλήρου ὁ Ὅρατιος, καίτοι τοῦ Οὐαλερίου τόν τε υἱὸν αὐτοῦ τεθνηκέναι φήσαντος, καὶ τοῦτο παρ’ αὐτὴν αὐτῷ τὴν ἱεουργίαν ἀγγελθῆναι παρακευάσαντος, ἴν’ ὑπὸ τε τοῦ πάθους, καὶ ὅτι οὐδ’ ἄλλως ὅσιον ἦν ἐν πένθει τιὰ ὄντα ἱεροποιεῖν, παραχωρήσειεν οἱ τῆς τοῦ ἔργου ἱερώσεως,⁶ ἐκεῖνος γὰρ οὐκ ἠπίστησε μὲν τῷ ῥήθέντι (καὶ γὰρ ὑπὸ πολλῶν καὶ ἀξιοπύτων ἐθρυλήθη), οὐ μέντοι καὶ τῶν ἱερῶν ἐξέστη, ἀλλ’ ἄταφον τὸ σῶμα τοῦ παιδὸς ὡς καὶ ἀλλότριον, ὅπως μηδὲν τῆ περι αὐτοῦ ὁσία προσήκειν δόξῃ, κελεύσας τισὶν ἐᾶσαι, πάνθ’ οὕτω τὰ καθήκοντα διετέλεσεν. – V. 8 (p. 577).

*

Zon. VII, 12. Ὁ μὲν οὖν Ταρκύνιος πέντε καὶ εἴκοσι τυραννήσας ἐνιαυτοὺς οὕτως ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς, οἱ Ῥωμαῖοι δὲ πρὸς τὸν Βρούτον ἀπέκλιναν καὶ αὐτὸν εἶλοντο ἄρχοντα. ἵνα δὲ μὴ ἡ μοναρχία βασιλεία δοκῇ, καὶ συνάρχοντα αὐτῷ ἐψηφίσαντο τὸν τῆς Λουκρητίας ἐκείνης ἄνδρα τὸν Κολλατίνον Ταρκύνιον, ὡς ἀπεχθῶς πρὸς τοὺς τυράννους πιστευόμενον ἔχειν διὰ τὴν βίαν τῆς γυναικός. ἐκ δὲ γε Ταρκυνίου πρέσβεις εἰς Ῥώμην ἦγον περὶ καθόδου διαλεγόμενοι· ὡς δ’ οὐδὲν ἦννον...

...ἦσαν δὲ τούτων τινὲς τῷ Κολλατίνῳ προσήκοντες· δι’ οὓς καὶ ὠργίζετο. ὅθεν ὁ Βρούτος οὕτω κατ’ αὐτοῦ τὸν δῆμον παρώξυνεν ὡς μικροῦ καὶ αὐτοχειρία αὐτὸν ἀνελεῖν. ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησαν, τὴν δ’ ἀρχὴν ἠνάγκασαν αὐτὸν ἀπειπεῖν. εἶλοντο δὲ ἀντ’ ἐκείνου συνάρχοντα Πόπλιον Οὐαλέριον, ὃς Ποπλικόλας προσωνομάσθη· δηλοῖ δ’ ἡ κλήσις ἐξελληνιζομένη δημοκδηῆ ἢ δημοτικώτατον.

⁵ συνάρχοντα Mai, ἄρχοντα Ms.

⁶ ἱερώσεως Reim., ἰδρύσεως Ms.

Dion u trećoj knjizi: „Žene su tugovale cijelu godinu.”

13.2. Valerija, Brutova suvladara,³ premda je od svih ljudi bio najviše naklonjen narodu, mnoštvo je ipak umalo smaknulo vlastitim rukama. Posumnjali su, naime, da želi samovladu. I bili bi ga ubili da ih nije na brzinu preduhitrio i dodvorio im se. Naime, na putu u Skupštinu spustio je snopove pruća – prethodno ih je držao uspravno – i uklonio je sjekire koje su njima bile pričvršćene. Pošto se time pričinio krajnje poniznim, dugo je držao mrk pogled i ronio je suze, a kad mu se jednom vratio glas, uz drhtaje je progovorio slabim i plašljivim glasom.

Marku, koji je uzlazio na Kapitolij, i bogovima upućivao je molitve za tadašnje prilike...

Odlukom ždrijeba Horacije je posvetio Jupiterov hram, premda je Valerije obznanio da je Horaciju umro sin i uglavio da mu to dojava pri samom svetom činu, ne bi li zbog nesreće i jer je uopće bilo bezbožno da ožalošćen čovjek izvodi svete čine, njemu prepustio posvetu zdanja. Horacije međutim vijest nije dovodio u pitanje (tâ razglasili su je mnogi vjerodostojni ljudi), ali nije ni odustao od posvete, već im je naložio neka ostave dječakovo tijelo nepokopano poput stranca – kako ne bi izgledalo da je u djelokrugu svetosti njegove službe – i tako izvršio sve kao što je trebalo.

*

Nakon što je kraljevao dvadeset i pet godina,⁴ Tarkvinije je tako bio zbačen s vlasti, a Rimljani su pristali uz Bruta i izabrali ga za vladara. Da samovlada ne bi izgledala poput kraljevske vlasti, za suvladara su mu izglasali Tarkvinija Kolatina, muža one Lukrecije, jer su vjerovali da je zbog nasilja nad svojom suprugom neprijateljski raspoložen prema kraljevima. A od Tarkvinija su poslanici stigli u Rim na pregovore o njegovu povratku. Budući da ništa nisu postigli...

Neki među njima⁵ bili su Kolatinovi rođaci i on se zbog toga srdio. Brut je stoga tako podbadao narod protiv ovoga da su ga umalo ubili vlastitim rukama. Ali nisu to učinili, nego su ga natjerali da odstupi s magistrature. Umjesto njega izabrali su za suvladara Publija Valerija, koji je imao nadimak Publikola. To ime u prijevodu na grčki jezik znači „miljenik naroda” i „najveći demokrat”.

³ Kasije Dion i Zonara (v. Zon. VII, 12) rabe osobit naziv za dvojicu vrhovnih magistrata u prvoj godini Rimske Republike. Ne oslovljavaju ih konzulima (ὑπάτοι), već jednoga zovu ἄρχων (vladar), a drugoga συνάρχων (suvladar). Razlika u izrazu upućuje da je jedan mogao biti nadređen drugomu. Za sličnu naznaku hijerarhijskog odnosa među konzulima v. narativ o decemvirima 451. g. pr. Kr. (Zon. VII, 18, 2).

⁴ Prema predaji Tarkvinije Oholi vladao je od 534. do 509. g. pr. Kr.

⁵ Navod se odnosi na urotnike koje je Brut dao smaknuti.

Tzetz. Chil. 6, 201–223. Λάρτας Πορσέννας Τυρρηνός ἢ Κλάρας γε Πορσέννας κατὰ τῆς Ῥώμης ἦν χωρῶν στρατεύματι μεγάλῳ. Μώκιος δὲ Ῥωμαῖός τις γενναῖος στρατιώτης ὄπλα καὶ σχῆμα Τυρρηνῶν ἠμφιεσμένος τότε χωρεῖ κατόπτης κατ' αὐτῶν κτείνει Πορσένναν θέλων. συγκαθημένου τούτῳ δὲ τότε τοῦ γραμματέως, ὁ ὅς ἦν τῇ γλώσσει Τυρρηνῶν Κλουσῖνος κεκλημένος, ἀμφιγνοῶν ὁ Μώκιος, τίς βασιλεὺς τυγχάνει, ἀπέκτεινε τὸν Κλουσῖνον ἀντὶ τοῦ βασιλέως. ὡς συσχεθέντα τοῦτον δὲ ἀνέκρινε Πορσέννας: „τί ποτε τοῦτο δέδρακας; τί προπαθῶν ἐκ τούτου;” „οὐ Τυρρηνός,” ἐβόησε, „Ῥωμαῖος δὲ τυγχάνω, ἄλλοι τε τριακόσιοι ὁμοῖοί μοι τὴν γνώμην σὲ νῦν θηρῶσιν ἀνελεῖν.” τοῦτο ψευδῶς δ' εἰρήκει, τῆς δὲ χειρὸς τῆς δεξιᾶς εἰς πῦρ ἐμβεβλημένης αὐτὸς ὡς ἄλλου πάσχοντος ἔβλεπε πρὸς Πορσένναν. Τούτου δ' εἰπόντος „πρὸς ἡμᾶς τί ἀτενῶς προσβλέτεις;” ἔφη „πῶς πεπλάνημαι καὶ σὲ μὲν οὐκ ἀνεῖλον, ἀντὶ δὲ σοῦ ἀπέκτεινα, ὃν ἔδοξα Πορσένναν.” εἰπόντος τοῦ Πορσέννα δὲ „γενήσῃ νῦν μου φίλος,” ὁ Μώκιος ἀντέλεξεν „εἰ γένη σὺ Ῥωμαίων.” θανυμάσας ὁ Πορσέννας δὲ τῆς ἀρετῆς τὸν ἄνδρα φίλος Ῥωμαίοις γίνεται καὶ παύει τὰ τῆς μάχης.

*

Fr. 14. Δίωνος δ βιβλίῳ „καὶ τῇ γε κόρη καὶ ὄπλα, ὡς φασί τινες, καὶ ἵππον ἐδωρήσατο.” *Bekk. Anecd.* p. 133, 8.

*

Schol. Ioann. Tzetz., Epist. P. 8 (Pressel). Κλουσῖνος ἐκαλεῖτο ὁ τοῦ Πορσέννα γραμματεὺς, καθά φησι Δίων.

Zon. VII, 12. Κόρδος Σκαιόλας τὴν ἐπίκλησιν ὁ δηλοῖ τὸν μονόχειρα ἢ μὴ ἀρτιόχειρα, τὸν γραμματέα αὐτοῦ συγκαθήμενον αὐτῷ καὶ ὁμοίως ἔχοντα τῆς στολῆς.

VII, 12. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ πολλάκις μὲν ἐπεχείρησαν οἱ Ταρκύνιοι τὴν βασιλείαν ἀναλαβεῖν, τοῖς ὁμοροῦσι Ῥωμαίοις ἔθνεσι συμμαχοῦμενοι, πάντες δὲ ἐν ταῖς μάχαις ἐφθάρησαν, πλὴν τοῦ γέροντος, ὅς καὶ Σούπερβος ἐκαλεῖτο. εἶποι ἄν τις Ἑλλήν ἀνήρ Ὑπερήφανος. κάκεινος δὲ μετέπειτα εἰς Κύμην τὴν ἐν Ὀπικίᾳ γενόμενος ἐτελεύτησεν.

Četvrta knjiga⁶

Etrušćanin Larta Porsena ili možda Klara Porsena s velikom je vojskom pošao na Rim.⁷ A jedan Rimljanin Mucije, vojnik plemenita roda, naoružan i odjeven kao Etrušćanin, zaputio se tada kao uhoda k njima s namjerom da usmrti Porsenu. Ovaj je upravo sjedio s osobnim tajnikom, koji se na etrušćanskom jeziku zvao Kluzin. Ne znajući koji je od ove dvojice kralj, Mucije ubije Kluzina umjesto kralja. Pošto ga uhvate, Porsena ga upita: „Pa zašto si to uradio? Čime te uvrijedio?” A ovaj poviče: „Nisam Etrušćanin nego Rimljanin, i tri stotine ostalih, čudi slične mojoj, sada vrebaju da te usmrte.” Pošto prozbori tu laž, stavi desnu ruku u vatru i sam upravi pogled k Porseni kao da ne osjeća bol. Kad je ovaj rekao: „Zašto netremice gledaš u nas?”, reče: „Gledam kako sam pogriješio i nisam smaknuo tebe, nego sam umjesto tebe ubio onoga koji mi se činio kao Porsena.” A na Poseninu izjavu: „Postanimo od sada prijatelji!”, Mucije odgovori: „Samo ako ti postaneš rimski prijatelj.” Zadivljen krepošću tog čovjeka, Porsena postane prijatelj Rimljanima i mine ga volja za borbom.

*

Dion u četvrtoj knjizi: „Darovao je toj djevojci oružje i, kako neki tvrde, konja.”⁸

*

Porsenin osobni tajnik zvao se Klusin, kako tvrdi Dion.

Kordo⁹, nadimka Scevola, što znači jednoruki ili sakate ruke, njegova osobnog tajnika, koji je s njim sjedio i bio slično odjeven...

Nakon toga Tarkvinijevci u savezništvu s narodima u rimskom susjedstvu više puta pokušaju iznova se domoći kraljevske vlasti, ali svi budu potučeni u bitkama uz izuzetak starješine koji se zvao Oholi. Čovjek Grk rekao bi Hiperefan. On je nakon toga preminuo zatekavši se u oskičkoj Kumi.¹⁰

⁶ Stvarni komentar uz četvrtu knjigu u tiskanom je izdanju omaškom izostavljen, pa se (u dogovoru s prevoditeljem) u mrežnom izdanju donosi u obliku bilježaka na kraju teksta.

⁷ Vladao etrurskoga grada Kluzija. Prema tradiciji zaratio je s Rimom kako bi vratio Tarkvinija Oholog na prijestolje. Zacijelo je nastojao ojačati vlastit položaj u okviru političkih previranja u Rimu. Spominju ga izvori u kojima se slave junačka djela Mucija Scevole i Horacija Kokla tijekom obrane Rima. U stvarnosti se Rim predao Porseni (usp. Tac. *Hist.* III, 72, 1, implicitno i Liv. III, 13, 6–10).

⁸ Ulomak se odnosi na susret Larsa Porsene i Rimljanke Klelije, djevojke čija junačka djela opisuje Livije (II, 13).

⁹ Puno mu je ime *Gaius Mucius Cordus*, a naknadno je dobio drugi nadimak Scevola.

¹⁰ Boravio je na dvoru tiranina Aristodema (v. Liv. II, 21, 5; Dion. Hal. VI, 21, 3).

VII, 13. Καὶ τὴν τῶν χρημάτων διοίκησιν ἄλλοις ἀπένειμεν, ἵνα μὴ τούτων ἐγκρατεῖς ὄντες οἱ ὑπατεύοντες μέγα δύνωνται. ὅτε πρῶτον οἱ ταμίαι γίνεσθαι ἤρξαντο: κοιαιστωρας δ' ἐκάλουν αὐτούς. οἱ πρῶτον μὲν τὰς θανασίμους δίκας ἐδίκαζον, ὅθεν καὶ τὴν προσηγορίαν ταύτην διὰ τὰς ἀνακρίσεις ἐσχήκασιν καὶ διὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀνακρίσεων ζήτησιν· ὕστερον δὲ καὶ τὴν τῶν κοινῶν χρημάτων διοίκησιν ἔλαχον, καὶ ταμίαι προσωνομάσθησαν. μετὰ ταῦτα δ' ἑτέροις μὲν ἐπετρέπη τὰ δικαστήρια, ἐκεῖνοι δὲ τῶν χρημάτων ἦσαν διοικηταί.

Οἱ δὲ Σαβῖνοι, καὶ τοῦτο τοῦ πολέμου ποιησάμενοι πρόφασιν, στρατῶ μεγάλῳ κατὰ τῆς Ῥώμης ἐπήλασαν. οἷς τοὺς Ῥωμαίους ὁ Ποπλικόλας ἀντεπαγαγών, καὶ στρατηγήσας ὡς ἄριστα, μικροῦ πάντας ἀπώλεσε.

Οἱ μέντοι Σαβῖνοι δι' ὄργην ὧν ἔπαθον οὐδὲ τὸν χειμῶνα ἠρέμησαν, ἀλλὰ τὴν Ῥωμαῖδα χώραν κατέδραμον, καὶ τὸν Ποστούμιον ἐκάκωσαν τὸ δεύτερον ὑπατεύοντα: καὶ εἶλον ἂν αὐτὸν πανσυδί, εἰ μὴ Μενήγιος Ἀγρίππας ὁ συνάρχων αὐτῷ ἐπεκούρησε. προσπεσόντες δὲ αὐτοῖς πολλοὺς ἔφθειραν, ὥστε τοὺς λοιποὺς ἀναχωρῆσαι. μετὰ δὲ ταῦτα Σπούριός τε Κάσσιος καὶ Ὀπιτώριος Οὐεργίνιος ὑπατεύοντες τοῖς Σαβῖνοις ἐσπείσαντο. Καμέριον δὲ τὸ ἄστυ ἐλόντες τοὺς μὲν πλείους ἀπέκτειναν, τοὺς δὲ λοιποὺς ζωγρήσαντες ἀπέδοντο, καὶ τὴν πόλιν κατέσκαψαν.

Ποστούμιος δὲ Κομίνιος⁷ καὶ Τίτος Λάρκιος δούλους τινὰς ἐπὶ καταλήψει τοῦ Καπιτωλίου συνωμοσίαν θεμένους συλλαβόντες ἔφθειραν.

Σέρουιός τε Σουλπίκιος καὶ Μάρκος Τούλλιος ἐτέραν αὐθις συνωμοσίαν δούλων καὶ ἄλλων δὴ τίνων συστάντων αὐτοῖς προκατέλαβον, ἀγγελθεῖσαν αὐτοῖς πρὸς τινῶν τῶν τῆς ἐπιβουλῆς μετεχόντων. οὓς καὶ συσχόντες περισταδὸν κατέκοψαν. τοῖς δὲ μηνυταῖς ἄλλα τε καὶ πολιτεία ἐδόθη. Αὐθις δὲ πολέμου παρὰ Λατίνων κατὰ Ῥώμης κεκινημένου, οὐκ ἤθελον οἱ πολλοὶ τὰ ὄπλα λαβεῖν, ἀποκοπὴν τῶν χρεῶν ἀξιοῦντες γενέσθαι. καὶ διὰ τοῦτο καινὴν τινα ἀρχὴν ἐπ' ἀμφοτέροις αὐτοῖς

⁷ Καμίνιος Mss.

Upravu nad prihodima povjerio je drugima¹¹, da konzuli ne zadobiju veliku moć budu li za njih nadležni. Tada su po prvi put stupili u službu blagajnici, a zvali su ih kvestorima. Oni su u početku sudili u slučajevima za koje je bila određena smrtna kazna¹², po čemu su i dobili to ime, naime, zbog ispitivanja i potrage za istinom na temelju ispitivanja.¹³ Kasnije im je na upravu dodijeljen javni novac i prozvali su ih blagajnicima. Nakon toga sudovi su predani na brigu drugima, a ovi su postali upraviteljima prihoda.

Sabinjani iskoriste to kao izliku za rat te navale s velikom vojskom na Rim.¹⁴ Publikola povede Rimljane njima ususret i ratujući što je bolje mogao, umalo ih sve ne upropasti.¹⁵

Ogorčeni zbog toga što ih je snašlo, Sabinjani ni zimi nisu mirovali, nego su nasrnuli na rimsku zemlju i napali Postumija kad je bio konzul drugi put.¹⁶ I bili bi ga zarobili s čitavom njegovom vojskom da mu suvladar Menenije Agripa nije priskočio upomoć. Udarivši na njih, mnoge poubijaju, a ostale natjeraju na povlačenje. Nakon toga konzuli Spurije Kasije i Opiter Verginije sklope mir sa Sabinjanima. Zauzevši utvrđenje Kamerij, većinu pogube, ostale pohvataju i prodaju u roblje, a grad razore.

Postumije Kominije i Tit Larcije¹⁷ dali su uhvatiti i pogubiti neke robove koji su skovali urotu i naumili zauzeti Kapitolij.

Servije Sulpicije i Marko Tulije¹⁸ preduhitrili su još jednu urotu robova i nekih drugih koji su s njima ustali, a dojavili su im za to pojedinci koji su sudjelovali u spletki. Opolikli su ih sa svih strana i sasjekli. Potkazivači su pak uz ostalo dobili i građansko pravo. A kad su Latini opet pokrenuli rat protiv Rima, mnoštvo nije htjelo uzeti oružje, nego je tražilo da dođe do ukidanja dugova. Zbog toga su moćnici tada po prvi put uspostavili novu službu s ovlašću nad jednima i drugima.¹⁹

¹¹ Navod se odnosi na Valerija Publikolu.

¹² To su tzv. *quaestores parricidii*, od kojih se razlikuju tzv. kvestori u užem smislu (*quaestores*, ponekad s pridjevkom *aerarii*).

¹³ Ako nije znao latinski jezik, helenofoni čitatelj teško je mogao uspostaviti vezu između termina ζήτησις i magistratâ κοιμιστορες. Kasije Dion vjerojatno se obraća publici koja ima određeno znanje latinskog i poznaje značenje glagola *quaero*, 3. *quaesivi*, *quaesitum* (ispitivati).

¹⁴ Ulomak se odnosi na egzil Sabinjanina Ata Klauza (*Attus Clausus*) s pristicama u Rim jer je u domovini bio optužen za težnju kraljevskoj vlasti (usp. Plut. *Publ.* 22). Posrijedi je legendami osnivač klaudijevskog roda (*gens Claudia*), konzul 495. g. pr. Kr, poznatiji pod rimskim imenom Apije Klauzije (*Appius Claudius Sabinus Regillensis*).

¹⁵ Ova se ratna kampanja tradicionalno datira u 504. g. pr. Kr. (Liv. II, 16; Dion. Hal. V, 40, 43; Plut. *Publ.* 21–23).

¹⁶ 503. g. pr. Kr, kad su konzuli bili Publije Postumije i Menenije Agripa.

¹⁷ Konzuli 501. g. pr. Kr.

¹⁸ Konzuli 500. g. pr. Kr.

¹⁹ Pod jednima i drugima autor misli na patricije i plebejce.

τότε πρώτον οἱ δυνατοὶ κατεστήσαντο· δικτάτωρ ὁ ταύτης ἤξιωμένος ὠνόμαστο, ἡδύνατο δὲ πάντα ἐξ ἴσου τοῖς βασιλεῦσι. τὴν μὲν γὰρ τοῦ βασιλέως ἐπωνυμίαν διὰ τοὺς Ταρκυνίους ἐμίσησαν, τὴν δ' ἐκ τῆς μοναρχίας ὠφέλειαν θέλοντες, ὡς πολὺ ἰσχυροῦσης ἐς τὰς τῶν πολέμων καὶ τῶν στάσεων περιστάσεις, ἐν ἄλλῃ ταύτην ὀνόματι εἶλοντο. ἢ ἦν μὲν οὖν, ὡς εἴρηται, ἡ δικτατορία κατὰ γε τὴν ἐξουσίαν τῇ βασιλείᾳ ἰσόρροπος, πλὴν ὅτι μὴ ἐφ' ἵππον ἀναβῆναι ὁ δικτάτωρ ἡδύνατο, εἰ μὴ ἐκστρατεῦσθαι ἔμελλεν, οὔτε ἐκ τῶν δημοσίων χρημάτων ἀναλώσαι τι ἐξῆν αὐτῷ, εἰ μὴ ἐψηφίσθη: δικάζειν δὲ καὶ ἀποκτείνειν καὶ οἴκοι καὶ ἐν στρατείαις ἡδύνατο, καὶ οὐ τοὺς τοῦ δήμου μόνους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἱπέων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς βουλῆς. καὶ οὐτ' ἐγκαλέσαι τις αὐτῷ οὐτ' ἐναντίον τι διαπράξασθαι ἴσχυεν, οὐδὲ οἱ δήμαρχοι, οὔτε δίκη ἐφέσιμος ἐγένετο ἀπ' αὐτοῦ. οὐκ ἐπὶ πλέον δὲ τῶν ἐξ μηνῶν ἢ τῆς δικτατορίας ἀρχὴ παρετείνεται, ἵνα μὴ τις αὐτῶν ἐν τοσοῦτῳ κράτει καὶ ἐξουσίᾳ ἀκράτῳ χρονίσας ὑπερφρονήσῃ καὶ πρὸς ἔρωτα μοναρχίας ἐκκυλισθῇ. ὅπερ ἐς ὕστερον καὶ ὁ Καῖσαρ Ἰούλιος ἔπαθεν, ἐπεὶ παρὰ τὰ νενομισμένα τῆς δικτατορίας ἤξιωτο.

*

Fr. 15β. Δίωνος δ βιβλίῳ „καὶ τὰ τε ἄλλα αὐτοῖς πολὺ διαλλάττοντα ἀλλήλων καὶ τὰς ἐπικλήσεις διαφόρους παρέθεσαν.” Bekk. Anecd. p. 133, 16.

Fr. 15α. Δίωνος ἐκ τοῦ δ βιβλίου „ἀλλὰ τῆς τε χώρας τῆς Ῥωμαϊκῆς κατέδραμον.” Bekk. Anecd. p. 152, 3.

Δίων δ βιβλίῳ „πάντα τὰ μέχρι τείχους ἐκακούργουν.” Bekk. Anecd. p. 152, 1.

Fr. 16. ὅτι τὸ κρύφιον τῶν βουλευμάτων καὶ τὸ καίριον τῶν πράξεων, τό τε ἰδιοβουλεῖν τινα καὶ τὸ μῆτ' ἀναχώρησιν ἐς μηδένα ἄλλον μηδεμίαν ἔχειν καὶ τῶν συμβαινόντων αὐτὸν ἐφ' ἑκάτερα τὴν αἰτίαν λαμβάνειν, μέγα μέρος ἐς τὸ κατορθωθῆναι τι συμβάλλεται. M. 22 (p. 142).

Fr. 17. Πρὸς στάσεις⁸ ἐτράποντο. αἴτιον δ' ὅτι οἱ τε ἰσχύοντες τοῖς χρήμασιν ἐν πᾶσι τῶν καταδεεστέρων ὡς καὶ βασιλεῦντες σφῶν προέχειν ἐβούλοντο, καὶ οἱ ἀσθενέστεροι οὐδὲν αὐτοῖς⁹ οὐδὲ σμικρὸν ὡς καὶ ἰσονομούμενοι πειθαρχεῖν ἤθελον, ἀλλ' οἱ μὲν ἄπληστοι τῆς ἐλευθερίας ὄντες καὶ ταῖς οὐσίαις ταῖς ἐκείνων,¹⁰ οἱ δὲ ἀκρατῶς τῆς τιμῆσεως ἔχοντες καὶ τοῖς σώμασι τοῖς τούτων ἐχρῶντο: καὶ οὕτως ἐξ ὧν πρότερον τὰ πρόσφορα ἀνθυπουργοῦντες ἀλλήλοις συνεφρόνουν καταλύσαντες, οὐκέτι τὸ οἰκείον ἀπὸ τοῦ ὀθνείου διέκρινον, ἀλλὰ τό τε μέτριον ἀμφοτέροι ὑπερορῶντες, καὶ τὸ ἄκρον οἱ μὲν τῆς ἐπιτάξεως οἱ δὲ τῆς οὐκ ἐθελοδοουλείας προτιμῶντες, οὔτε ἐκεῖνα κατειργάσαντο καὶ πολλὰ καὶ ἄτοπα τὰ

⁸ στάσεις Mai, τάσεις Ms.

⁹ αὐτοῖς St., αὐτῶν Ms.

¹⁰ ἐκείνου Ms.

Taj je magistrat nazvan diktatorom, a moć mu je u svemu bila jednaka kraljevskoj. No budući da im je zbog Tarkvinijevaca omrznilo ime kralja, a htjeli su imati koristi od vlasti jednog čovjeka jer je bila vrlo učinkovita u slučaju ratova i ustanaka, izabrali su službu pod drugim imenom. Diktatura je, kako je rečeno, po ovlasti bila jednaka kraljevskoj vlasti, uz izuzetak toga što diktator nije smio jahati na konju, osim ako nije kretao u rat i što mu nije bilo dopušteno trošiti javni novac ako to nije bilo izglasano. Mogao je suditi i dati pogubiti ljude i u gradu i na vojnom pohodu, ne samo iz naroda, nego i vitezove pa i same senatore. I nitko nije imao moć da uloži žalbu protiv njega ni da mu se ikako usprotivi, čak ni tribuni, niti je postojalo pravo žalbe na njegove odluke. Vlast diktatora nije trajala više od šest mjeseci da se koji od njih, proboravivši na tolikoj vlasti i neograničenoj moći, ne bi uzoholio i dao da ga zavede ljubav prema samovladi. Upravo se to kasnije dogodilo Juliju Cezaru kad mu je mimo zakona bila dodijeljena diktatura.

*

U Dionovoj četvrtoj knjizi: „Povjerali su im međusobno veoma različite dužnosti, ali i različita imena.”²⁰

Iz Dionove četvrte knjige: „... nego su nasrnuli na rimsku zemlju.”

Dion u četvrtoj knjizi: „Opustošili su sve do bedema.”

Uspjeh se velikim dijelom postiže tajnim vijećanjem, pravovremenim djelovanjem i samostalnim donošenjem odluka, ne tražeći zaklon ni kod koga drugog, već preuzimajući odgovornost na sebe bez obzira na ishod.

Okrenuli su se strančarenju iz ovog razloga: oni koji su imutkom stekli moć poželjeli su u svemu nadjačati slabije kao da vladaju nad njima, a slabiji, svjesni svojih prava, ni najmanje im se nisu htjeli pokoravati.²¹ Slabijima nije bila dovoljna samo sloboda, već su pokušali raspolagati imanjem onih prvih, a oni prvi, neumjereno gomilajući časti, životima potonjih. I tako su raskinuli nekadašnje bliske veze, iz doba kad su u slozi pomagali jedni drugima, te više nisu razlikovali građanina od stranca. Štoviše, i jedni i drugi prezreli su umjerenost i više su voljeli krajnost: jedni vrhovnu vlast, a drugi bijeg od dobrovoljnog ropstva. Ali nisu to ostvarili, nego su jedni drugima nanijeli kojekakva zla, jednim dijelom u samoobrani, a drugim ne

²⁰ Ulomak se odnosi na nastanak republikanskih magistratura. Dvojica dužnosnika (ἄρχων i συνάρχων, kasnije nazvani ἕπαρχοι) naslijedila su dotadašnje kraljeve ovlasti.

²¹ Navod se odnosi na patricije i plebejce.

μὲν ἀμυνόμενοι τὰ δὲ καὶ προκαταλαμβάνοντες ἀλλήλους ἔδρασαν, ὥστ' αὐτοὺς ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων, πλὴν ἐν τοῖς πάνυ κινδύνοις, οὓς ἐκ τῶν αἰεὶ πολέμων δι' αὐτὰ ταῦτα μάλιστα ἔσχον, διχοστατήσαι: ὄθενπερ συχνοὶ τῶν πρώτων καὶ ἐξεπίτηδές σφας πολλάκις παρεσκεύασαν. καὶ ἐκεῖθεν ἀρξάμενοι πολὺ πλείω κακὰ πρὸς ἀλλήλων ἢ τῶν ἀλλοφύλων ἔπαθον. καὶ μοι καὶ καταμαντεύσασθαι ἐξ αὐτῶν ἐπέρχεται ὅτι οὐκ ἔστιν ὅπως ἄλλως εἴτ' οὖν¹¹ τῆς δυνάμεως εἴτ' οὖν τῆς ἀρχῆς στερηθεῖεν, εἰ μὴ δι' ἀλλήλων σφαλεῖεν. Μ. 23 (p. 142).

ἄλλως τε γὰρ ἐδυσχέραινον ὅτι μὴ τὰ αὐτὰ δεόμενοι σφωσι βουλευταὶ καὶ τυχόντες ἐφρόνουσι, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ κινδύνῳ πολλὰ καὶ μεγάλα αὐτοῖς ὑπέσχοντο, σωθέντες δὲ οὐδὲν οὐδὲ τῶν ἐλαχίστων ἐποίησαν. Μ. 24 (p. 143).

ἵνα γὰρ δὴ μὴ καθ' ἐν μαχόμενοι ἀλλ' ὑπὲρ τῆς οἰκείας χωρὶς ἕκαστοι ἀγωνιζόμενοι εὐχειρωτότεροί σφισι γένωνται, διεῖλον τὴν στρατιάν. Μ. 25 (p. 143).

ὅτι ὁ δῆμος ἰδιωτεύσαντος τοῦ Οὐαλερίου τοῦ δικτάτορος¹² χαλεπώτατα ἐστασίασεν, ὥστε καὶ τὴν πολιτείαν νεοχμῶσαι: οἱ γὰρ ἐν ταῖς περιουσίαις ὄντες τοῦ πάνυ ἀκριβοῦς περὶ τὰ συμβόλαια ἀντεχόμενοι καὶ μὴδ' ὅτιοῦν αὐτοῦ παριέντες, καὶ ἐκεῖνου διήμαρτον καὶ ἄλλων πολλῶν ἐστερήθησαν:

οὐ γὰρ ἔγνωσαν ὅτι ἢ τε πενία ἢ ἄκρατος βιαιότατον κακόν, ἢ τε ἐξ αὐτῆς ἀπόνοια, ἄλλως τε καὶ πλῆθος προσλαβοῦσα, δυσμαχώτατόν ἐστι. καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ὀλίγοι τῶν τὰ πολιτικά πρασσόντων ἐθελοντὶ τὸ ἐπιεικὲς πρὸ τοῦ σφόδρα δικαίου προαιροῦνται: τοῦτο μὲν γὰρ τῆς τε ἀνθρωπείας φύσεως πολλάκις ἠττᾶται καὶ ἔστιν ὅτε¹³ καὶ παντελῶς καταλύεται, ἐκεῖνο δὲ σμικρόν τι αὐτοῦ παραθραῦσαν τὸ γοῦν λοιπὸν μεῖζον ὄν σώζει. πλείστων γοῦν δεινῶν τοῖς Ῥωμαίοις αἰτία ἢ τοῦ δυνατωτέρου ἐς τοὺς ὑποδεεστέρους ἀκρίβεια ἐγένετο: ἄλλα τε γὰρ πολλὰ κατὰ τῶν ὑπερημέρων αὐτοῖς ἐδέδοτο, καὶ εἰ δὴ τινι¹⁴ πλείους δεδανεικότες ἔτυχον, κρεουργηδὸν αὐτοῦ τὸ σῶμα πρὸς τὸ μέρος ὧν ὤφειλεν ἐξουσίαν εἶχον κατανέμεσθαι. καὶ τοῦτο μὲν εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐνενομίστο, ἀλλ' οὐτι γὰρ καὶ ἔργῳ ποτὲ ἐγεγόνει: πῶς γὰρ ἂν πρὸς τοσαύτην ὠμότητα προεχώρησαν οἱ καὶ τοῖς ἐπ' ἀδικήματι τινι ἀλοῦσι¹⁵ διάφευξιν ἐπὶ σωτηρίᾳ πολλάκις δόντες τοῖς τε ἀπὸ τῶν πετρῶν τοῦ Καπιτωλίου ὠσθεισὶ ζῆν, εἰ περιγένοιτο, ἐπιτρέποντες; Μ. 26 (p. 143).

ὅτι οἱ χρεωστοῦντες τὰ δάνεια κολωνόν τινα κατέλαβον, καὶ Γαίον τινα προστησάμενοι τὴν τροφήν ἐκ τῆς χώρας ὥσπερ ἐκ πολεμίας ἐλάμβανον, κακ τούτου τοὺς τε νόμους τῶν ὄπλων καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἀπονοίας σφῶν ἀσθενέστερα ἀπέφηναν. οἱ δὲ βουλευταὶ τούτους τε¹⁶ φοβηθέντες μὴ ἐπὶ πλείον πολεμωθῶσι¹⁷

¹¹ εἴτ' οὖν – εἴτ' οὖν Dind., ὅταν – ὅταν Ms., εἴτ' ἂν – εἴτ' ἂν Mai.

¹² δικτάτορος Mai, δικάτωρος Ms.

¹³ ἔστιν ὅτι Ms.

¹⁴ τινι v. Herw., τινες Ms.

¹⁵ ἀλοῦσι v. Herw.,

¹⁶ τούτους τε dodao Bk.

¹⁷ πολεμωθῶσι Dind., πολεμηθῶσι Ms.

bi li preduhitrili drugu stranu. Tako su ušli u zavadu više od svih ljudi, osim kad bi se našli u pogibeljima, u koje su najviše i dospijevali zbog stalnih ratova što su ih oko ovoga vodili. Zbog toga su mnogi plemeniti ljudi često hotimice izazivali ove sukobe. Jednom kad su se počeli tako boriti, snašla su ih mnogo veća zla jedne od drugih nego od stranih naroda. Stoga bih mogao prorokovati da ih nitko neće lišiti moći ili vlasti, osim ako jedni drugima ne budu na propast.

Osobito su bili ogorčeni²² jer senatori nisu mislili isto kad bi štogod od njih tražili i kad bi to postigli, već bi im u pogibelji obećavali mnoge velike stvari, a u sigurnosti ne bi ispunili ništa, ni najmanje obećanje.

Ne bi li ih lakše svladali jer ne ratuju kao cjelina, nego se bore svaki zasebno za vlastitu domovinu, podijelili su vojsku.²³

Kad je diktator Valerije postao običan građanin, narod se tako žestoko pobunio da je došlo do promjene državnog uređenja. Dobrostojeći građani, zastupajući čvrsta stajališta o dugovima i ne htijući ni u čemu od njih odstupiti, ne samo da ništa nisu postigli, već su ostali lišeni koječega drugog.

Nisu, naime, shvaćali da je krajnje siromaštvo najteža nevolja i da je vrlo teško boriti se protiv bezumlja što ga ono stvara, napose ako zahvati puk. Zbog toga nemali broj javnih dužnosnika svojevoljno bira ono što je primjereno umjesto onoga što je uistinu pravedno: tã osjećaj za pravednost često je podložan ljudskoj prirodi, a ponekad se i sasvim zatire, a ono što je primjereno, premda uništi djelić pravednosti, ipak spašava njezin preostali dio. Tako je nepopustljivost moćnijih prema slabijima bila uzrok većine rimskih nevolja. Uz razne druge mjere koje su donijeli protiv odgode vraćanja dugova, bila je i ta da, dogodi li se da više ljudi pozajmi pojedincu, zajmodavci imaju pravo razdijeliti njegovo tijelo na komade razmjerno njegovu dugu. I premda su zbilja donijeli ovu odredbu, nikada je nisu u stvarnosti primijenili. Jer kako bi mogli dospjeti u toliku okrutnost ljudi koji nerijetko nude spasonosno utočište pojedincima uhvaćenima u zlodjelu i koji onima što su bačeni s kapitolijskih stijena, ako prežive, dopuštaju živjeti?

Pojedinci koje su pritiskali dugovi zauzeli su jedan brežuljak²⁴ i predvođeni stanovitim Gajem²⁵, stali prisvajati plodove zemlje kao da je neprijateljska, oprimjerujući time da su zakoni slabiji od oružja i da je pravda slabija od njihova očaja. A senatori, iz bojazni da se ne suoče s još većim neprijateljstvom ovih i da

²² Navod se odnosi na plebejce.

²³ Navod se odnosi na Rimljane u odnosu na Sabinjane, Volske i Ekve.

²⁴ Sveto brdo (*Mons Sacer*), s druge strane rijeke Anijena (Liv. II, 32), danas rimska četvrt Monte Sacro. Prema povjesničaru Kalpurniju Pizonu (*FrHist.* 9, 24) plebejci su se povukli na Aventin.

²⁵ Prema Liviju predvodnik plebejaca bio je Scinije (II, 32, 4), a Dionizije Halikarnašanin navodi ime Gaja Scinija (VI, 89, 1).

καὶ τοὺς περιοίκους μὴ¹⁸ πρὸς τὰ παρόντα συνεπιθῶνται σφίσι, διεκηρυκεύσαντο αὐτοῖς πάνθ' ὅσα καθ' ἡδονὴν ἠλιπίζον ἔσεσθαι προτείνοντες. οἱ δὲ τὸ μὲν¹⁹ πρῶτον ἐθρασύνοντο, θαυμασίῳ δὲ δῆ²⁰ τινι τρόπῳ κατέστησαν: ἐπειδὴ γὰρ ἀτάκτως διεβίων, Ἀγρίππας εἷς τῶν πρέσβεων μύθου τινὸς ἐπακοῦσαί σφας ἠξίωσε, καὶ τυχῶν εἶπεν ὅτι πρὸς τὴν γαστέρα ποτὲ τᾶλλα μέλη τοῦ ἀνθρώπου ἐστασίασε, λέγοντα αὐτὰ μὲν καὶ ἄσιτα καὶ ἄποτα πονεῖν καὶ ταλαιπωρεῖν ἄτε καὶ ἄπαντα αὐτῇ διακονούμενα,²¹ ἐκείνην δὲ δῆ μήτε τινὰ πόνον ἔχειν καὶ τῆς τροφῆς μόνην ἐπιμίπλασθαι. καὶ τέλος ἐψηφίσαντο μηκέτι μήτε τὰς χεῖρας τῷ στόματι προσφέρειν μήτε ἐκεῖνο λαμβάνειν, ὅπως ὅτι μάλιστα ἢ γαστήρ ἐνδεῆς καὶ σίτου καὶ ποτοῦ γενομένη φθαρείη. ὡς δὲ ἔδοξε ταῦτα καὶ ἐγένετο, τὸ μὲν πρῶτον ἐξισχάνθη τὸ σῶμα σύμπαν, ἔπειτα ὑπέδωκε καὶ ἐξέκαμε. πονήρως οὖν τὰ μέλη σφῶν ἔχοντα συνέγνω τε ἐν ἐκείνῃ²² καὶ τὴν σφετέραν σωτηρίαν εἶναι καὶ ἀπέδωκεν αὐτῇ τὴν τροφήν.

ἀκοῦσαν δὲ τούτων τὸ πλῆθος συνῆκεν ὅτι καὶ τὰ τῶν πενήτων αἱ τῶν εὐπόρων περιουσίαι ἀνέχουσι, καὶ διὰ τοῦτ' ἠπιώτεροι ἐγένοντο καὶ κατηλλάγησαν ἄφεσιν τῶν τε δανεισμάτων καὶ τῶν ὑπερημεριῶν εὐρόμενοι. ταῦτα μὲν οὖν καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ἐψηφίσθη. M. 27 (p. 144).

Καὶ ἐδόκει μίτ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπειοῦ εἶναι, καὶ πολλοῖς καὶ ἄλλοις,²³ τοῖς μὲν ἑκοῦσι τοῖς δὲ ἄκουσιν... M. 28 (p. 145).

Ὅτι ὅταν πολλοὶ καθ' ἓν γενόμενοι πλεονεκτήσωσι βιασάμενοι, παραχρῆμα μὲν ὁμολογία τινὶ ἐπιεικῆ θρασύνονται, διαλυθέντες δὲ ἄλλος κατ' ἄλλην πρόφασιν δικαιοῦνται. M. 29 (p. 146).

Κατὰ τε τὸ φύσει τοῖς πλείστοις πρὸς τοὺς συνάρχοντας διάφορον (χαλεπὸν γὰρ πολλοὺς ἄλλως τε καὶ ἐν δυνάμει τινὶ συμφρονῆσαι²⁴) πᾶσα αὐτῶν ἢ ἰσχὺς διεσπάτο καὶ κατετέμνετο: οὐδὲν γὰρ ὄφελος ὦν²⁵ ἐγίγνωσκον ἦν, εἰ καὶ εἷς σφῶν ἀντεῖπεν: τῷ γὰρ τὴν ἀρχὴν αὐτοὺς μὴ ἐπ' ἄλλο τι ἢ τὸ²⁶ τοῖς βιαζομένοις τινὰς ἐναντιοῦσθαι λαμβάνειν, ἰσχυρότερος ὁ κωλύων τιπραχθῆναι τῶν σπουδαζόντων αὐτὸ ἐγίγνετο. M. 30 (p. 146).

*

Zon. VII, 14. Τότε μὲν οὖν δικτάτορος γενομένου Λαρκίου οὐδὲν ὁ δῆμος ἐνεωτέρισεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὅπλοις ἐγένοντο. τῶν δὲ Λατίνων ἡσυχίαν ἀγόντων

¹⁸ μὴ dodao Bk.

¹⁹ τὸ μὲν Bk., τὸ (?) Ms.

²⁰ δὲ δῆ Bs., δῆ Ms.

²¹ αὐτῇ διακονούμενα Mai, αὐτῷ διακονούμενοις Ms.

²² ἐν ἐκείνῃ Bs., ἐκεῖνοι Ms.

²³ ἄλλοις Mai, ἄλλως (?) Ms.

²⁴ συμφρονῆσαι Mai, σωφρονῆσαι Ms.

²⁵ ὦν Bk., ὡς Ms. prema Mai.

²⁶ τὸ dodao v. Herw.

stjecajem okolnosti ne budu izloženi udruženom napadu okolnih naroda, ponude im preko glasnika sve što im je ulijevalo nadu da će ih odobrovoljiti. Pobunjenici isprva bijahu tvrdokorni, no popustiše na doista zadržavajuć način. Kad su, naime, u metežu počeli vikati, Agripa, jedan od poslanika, zamoli ih neka poslušaju jednu priču²⁶, pa pošto pristanu, reče: „Jednom su se protiv želuca pobunili ostali dijelovi čovjekova tijela tvrdeći da rade i muče se bez hrane služeći mu u svemu, te da je on potpuno besposlen, a jedini se puni hranom. Najzad donesu odluku da ruke više neće ništa primicati ustima i da usta više neće ništa primati, tako da želudac propadne u posvemašnjoj nestašici hrane i pića. No kad su to odlučili i proveli u djelo, najprije čitavo tijelo oslabje, a potom se preda i obamre. Udovi dakle na mučan način uvide vlastit položaj i to da njihov spas leži u želucu, te mu odluče vratiti hranu.”

Čuvši te riječi, puk shvati da imućni ljudi svojim bogatstvom uzdržavaju živote siromašnih i stoga popuste u vlastitim stavovima te dogovore ukidanje dugova i dužničkog ropstva. To je naposljetku izglasano i u Senatu.

I činilo se da nije protivno ljudskoj prirodi, i mnogim drugima, jednima po volji, drugima nevoljko...

Svaki put kad se mnoštvo ujedini i na silu stekne prevlast, u početku je odvažno zbog sloge koja se pristoji, no čim se razjedini, trpi kaznu, sad zbog jednog sad zbog drugog razloga.

Zbog nesloge koja vlada među sudrugovima u dužnostima, koja je prirodna većini (jer teško da će više ljudi vladati u slozi, osobito ako imaju moć), sva njihova snaga rasula se i skršila. Naime, ništa od onog što su odlučili nije moglo stupiti na snagu ako bi se samo jedan od njih usprotivio.²⁷ Ni zbog čega drugog nisu preuzimali dužnost nego da se usprotive onima koji čine nasilje drugima, i stoga bi onaj koji je branio da se nešto provede u djelo nadjačao onog koji je oko toga nastojao.

*

Tada, kad je Larcije postao diktatorom, narod nije podigao bunu, već se pojavio pod oružjem²⁸. No budući da su Latini sukladno sporazumu mirovali²⁹, vjeronjci

²⁶ Posrijedi je nagovor u obliku alegorične priče Menenija Agripe, po predaji konzula 504. g. pr. Kr.

²⁷ Navod se odnosi na konzule u odnosu na pučke tribune.

²⁸ Tit Larcije, čovjek etruščanskog podrijetla. Livije navodi kako je kod starih pisaca naišao na podatak da je ovaj bio prvi rimski diktator (II, 18).

²⁹ Navod se vjerojatno odnosi na mir nakon legendarne bitke kod Regilskog jezera, u kojoj je Rim izvojevao pobjedu nad Latinskim savezom.

ἐπὶ συνθήκαις, οἱ δανεισταὶ τοὺς ὀφειλέτας μετεχειρίζοντο βιαιότερον, καὶ ὁ δῆμος αὐθις ἐστασίαζε διὰ τοῦτο, ὥστε καὶ εἰς τὸ συνέδριον συνδραμεῖν: καὶ πάντες ἂν ὑπὸ τῶν εἰσπεσόντων ἐν αὐτῷ διεφθάρησαν, εἰ μὴ τινες τοὺς Οὐολούσκους εἰς χώραν ἐμβαλεῖν ἤδη κατήγγειλαν. πρὸς δὲ τὴν τοιαύτην ἀγγελίαν ὁ δῆμος ἠήρέμησεν, οὐχὶ φεισάμενος τῆς βουλῆς, ἀλλ' ὡς παρὰ τῶν πολεμίων ὅσον οὐπω φθαρησομένης. διὸ οὔτε τοῦ τείχους ἔθεντο φυλακὴν οὔτε τινὰ παρείχον βοήθειαν, μέχρις ὃ Σερουίλιος τοὺς τε ἐξ ὑπερημερίας κρατουμένους ἀφῆκε καὶ ἄδειαν τῶν εἰσπράξεων καθ' ὅσον στρατεύοιντο ἐψηφίσατο καὶ κουφίσαι τὰ χρέα ὑπέσχετο. τότε μὲν οὖν διὰ ταῦτα τοῖς πολεμίοις ἐπεξεληθόντες ἐνίκησαν· μήτε δὲ τῶν χρεῶν κουφισθέντες μήτ' ἄλλου μηδενὸς τυχόντες ἐπιεικοῦς, καὶ πάλιν ἐθορύβουν τε καὶ ὠργίζοντο, καὶ κατὰ τῆς βουλῆς καὶ τῶν στρατηγῶν ἐστασίαζον.

Πολέμου δὲ αὐθις ἐπενεχθέντος οἱ μὲν στρατηγοὶ χρεῶν ἀποκοπὰς ἐψηφίζοντο, ἠναντιώθησαν δ' ἕτεροι· διὸ καὶ δικτάτωρ ἐρρήθη Οὐαλλέριος Μάρκος, ἐκ τῆς τοῦ Ποπλικόλα συγγενείας γενόμενος, καὶ τῷ πλήθει φιλούμενος: ἔνθεν τοι τοσοῦτοι καὶ οὕτω προθύμως, ἐπεὶ αὐτοῖς καὶ ἄθλα ὑπέσχετο, συνελέγησαν, ὡς τῶν Σαβίνων κρατῆσαι καὶ τῶν συμμαχούντων αὐτοῖς Οὐολούσκων καὶ Αἰκουῶν.

ἐπὶ τούτοις ἄλλας τε τῷ Οὐαλλερίῳ ὁ δῆμος τιμὰς ἐψηφίσατο καὶ Μάξιμον ἐπωνόμασεν ἐξελληνιζόμενον δὲ μέγιστον σημαίνει τὸ ὄνομα. ὁ δὲ θέλων τῷ δήμῳ χαρίσασθαι πολλὰ διεiléχθη τῇ γερουσίᾳ, ἀλλ' οὐκ ἔσχε ταύτην πειθήνιον. Διὸ σὺν ὀργῇ ἐκπηδήσας τοῦ Συνεδρίου, δημηγορήσας τε πρὸς τὸν δῆμόν τινα κατὰ τῆς βουλῆς τὴν ἡγεμονίαν ἀπέπειπατο.

Καὶ ὁ δῆμος ἔτι μᾶλλον εἰς στάσιν ἠρέθιστο. οἱ γὰρ δανεισταί, τῆς περὶ τὰ περὶ τὰ συμβόλαια ἀκριβείας ἐχόμενοι καὶ μὴ τι τοῖς ὄφλουσιν ἐνδιδόντες, τοῦ ἀκριβοῦς τε διήμαρτον καὶ πολλῶν ἐτέρων ἀπέτυχον. ἡ γὰρ πενία καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀπόνοια κακόν ἐστι βίαιον, εἰ δὲ καὶ πλήθος προσλάβοι, καὶ δυσμαχώτατον. πλείστων γοῦν δεινῶν τοῖς Ῥωμαίοις αἰτία ἡ τότε τῶν δυνατωτέρων πρὸς τοὺς ὑποδεεστέρους ἀκρίβεια γέγονεν. ὡς γὰρ ταῖς στρατείαις τε τὸ στρατιωτικὸν ἐπιέζετο καὶ πολλὰ πολλάκις ἐλπίσαν σαφῶς ἐξηπάτητο, καὶ παρὰ τῶν δανειστῶν οἱ ὀφειλέται ὑβρίζοντο καὶ ἠκίζοντο, ἐς τοσοῦτον ὀργῆς ἐξεκαύθησαν ὡς καὶ τὴν πόλιν τῶν ἀπόρων συχνοὺς ἐκλιπεῖν καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀναχωρῆσαι καὶ ἐκ τῆς χώρας ὡς πολεμίους τὰς τροφὰς ἐρανίζεσθαι.

Οὕτω δὲ τούτων συνενεχθέντων, ἐπεὶ πολλοὶ πρὸς τοὺς ἀποστάντας συνέρρεον, δείσαντες οἱ βουλευταὶ μὴ ἐπὶ πλέον οὗτοι τε ἐκπολεμωθῶσι καὶ τῇ στάσει συνεπίθωνται οἱ περίοικοι, διεκηρυκεύσαντο πρὸς αὐτούς, ὅσα πρὸς βουλῆς

su počeli odveć nasilno postupati s dužnicima. Narod stoga opet digne bunu i nasrne u Senat. Izgrednici bi bili na licu mjesta posmicali sve senatore da neki nisu dojavili kako su Volsci upravo upali u zemlju. Na tu vijest narod se umirio, ne zato jer je popustio Senatu, već jer su držali da će ga neprijatelji doskoro uništiti. Zbog toga nisu postavili stražu na bedem i nisu pružili nikavu pomoć sve dok Servilije³⁰ nije pustio zaslužnjene dužnike³¹, donio odluku o obustavi oporezivanja dokle god se ratuje i obećao da će umanjiti dugove. Stoga tada navale na neprijatelje i odnesu pobjedu. Međutim, dugovi im nisu bili umanjeni niti su postigli išta drugo vrijedno spomena, pa su se iznova bunili i srdili, te su stali podizati ustanak protiv Senata i pretora.

A kad je ponovno došlo do rata, pretori su donijeli odluku o ukidanju dugova premda su se drugi protivili. Tako je diktatorom imenovan Marko Valerije, podrijetlom iz Publikoline familije, omiljen među plebejcima.³² Zbog toga ih se toliko unovačilo i bili su tako zdušni – tã obećao im je i nagrade – te su svladali i Sabinjane i njihove saveznike Volske i Ekve.

Narod je zbog toga pored ostalih počasti izglasao i da Valerije dobije doime Maksim, a to ime na grčkom znači najveći. Hoteći ugoditi narodu, mnogo je govorio u Senatu, ali Senat nije bio voljan slušati ga. Zbog toga je u gnjevu izjurio iz vijećnice, održao govor pred narodom protiv Senata i odrekao se zapovjedništva.

A narod se još više uzbuñjivao na ustanak. Naime, zajmodavci su se strogo držali ugovora i nisu pružali nikakav ustuk dužnicima, pa nisu postigli ugovoreno, a propustili su i mnoge druge stvari. Tã siromaštvo i njime potaknuto bezumlje teške su nedaće, a zahvate li puk, vrlo im se teško odupirati. I tako je nepopustljivost moćnijih prema slabijima bila uzrok većine rimskih nevolja. Naime, budući da su vojnike pritiskala ratovanja i premda su se mnogoćemu nadali, stalno su ih naočigled obmanjivali, te budući da su vjerovnici obijesno postupali i zlostavljali dužnike, usplamtjeli su od tolike srdžbe da su mnogi očajni ljudi napustili grad i povukli se iz vojnog logora te poput neprijatelja sebi pribavljali hranu sa zemlje.

Pošto se to tako dogodilo i mnoštvo stalo pristupati odmetnicima, senatori, u strahu se da ovi još više ne otuđe i da ih uslijed ustanka još i susjedi ne napadnu, pošalju im glasnike i daju obećanje da će im ispuniti sve što traže. No budući da

³⁰ Konzul 496. g. pr. Kr. zajedno s Apijem Klaudijem. Prema tradiciji bio je naklonjen puku za razliku od svojeg sudruga u konzulatu.

³¹ Ljudi privremeno porobljeni zbog dugova. Dužnik je morao radom vratiti dug vjerovniku i nazivao se *vincus* (vezan).

³² Marko Valerije Maksim, diktator 494. g. pr. Kr. Prema tradiciji nagovorio je narod na rat protiv Sabinjana, koji su Rimljani uspješno vodili.

ἦσαν αὐτοῖς ποιεῖν ὑπισχνούμενοι. ὡς δὲ μᾶλλον²⁷ ἐθρασύνοντο καὶ οὐδένα λόγον ἐδέχοντο, εἰς τῶν πρέσβων Ἀγρίππας Μενήνιος μῦθον τινὸς σφᾶς ἀκοῦσαι ἤξιωσε: καὶ τυχῶν εἶπε στασιάσαι πρὸς τὴν γαστέρα τὰ μέλη πάντα τοῦ σώματος, καὶ φάναι τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς ἡμεῖς τὰς τε χεῖρας ἐνεργοὺς εἰς ἔργα καὶ τοὺς πόδας πρὸς πορείαν τιθέαμεν, τὴν γλῶσσαν δὲ καὶ τὰ χεῖλη ὅτι δι' ἡμῶν τὰ τῆς καρδίας βουλευμάτα διαγγέλλονται, τὰ ὧτα δ' αὖ ὡς δι' ἡμῶν οἱ ἐτέρων λόγοι τῷ νοῖ παραπέμπονται, τὰς δὲ χεῖρας ὅτι ἐργάτιδες οὔσαι ἡμεῖς περιποιούμεθα πορισμούς, τοὺς πόδας δ' αὖθις ὅτι ἅπαν ἡμεῖς τὸ σῶμα φέροντες κοπιῶμεν κὰν ταῖς πορείαις κὰν ταῖς ἐργασίαις καὶ ἐν ταῖς στάσεσιν· ἡμῶν δ' ἐνεργούντων οὕτω σὺ μόνη ἀσυντελής οὔσα καὶ ἀεργὸς ὑπὸ πάντων ἡμῶν ὡς δέσποινά τις ὑπηρετῆ καὶ τῶν ἐκ καμάτου πάντων ἡμῶν πορισμῶν ἀπολαύεις αὐτή. ἡ δὲ γαστήρ συνέθετο καὶ αὐτὴ οὕτω ταῦτ' ἔχειν, καὶ εἰ δοκεῖ, ἔφη, ἀχορήγητόν με ἐάσατε, μηδέν μοι προσφέροντες. ἔδοξε ταῦτα, καὶ μὴ τι τοῦ λοιποῦ χορηγεῖσθαι τῇ γαστρὶ κοινῶς ἐψηφίσθη τοῖς μέλεσι. τροφῆς δὲ μὴ προσφερομένης αὐτῇ οὐθ' αἱ χεῖρες πρὸς ἔργον ἦσαν εὐκίνητοι διὰ τὴν ἔνδειαν τῆς γαστρὸς ἀτονήσασαι, οὐθ' οἱ πόδες ἔρρωντο, οὔτε τι ἕτερον τῶν μελῶν τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν παρεῖχεν ἀπρόσκοπον, ἀλλ' ἄπρακτα πάντα δυσκίνητὰ τε ἢ καὶ τέλεον ἦσαν ἀκίνητα. καὶ τότε συνήκαν ὅτι τὰ τῇ γαστρὶ προσφερόμενα οὐ μᾶλλον ἐκείνη, ἀλλ' αὐτοῖς κεχορήγηται, καὶ αὐτῶν ἕκαστον τῶν ἐκείνη προσαγομένων παραπολαύει.

Τούτοις τοῖς λόγοις τὸ πλῆθος συνήκεν ὡς αἱ τῶν εὐπόρων οὐσίαι καὶ τοῖς πένησιν εἰσιν εἰς ὠφέλειαν, καὶ εἰ κάκεῖνοι ὠφελοῖντο ἐκ δανεισμάτων καὶ τὰς οὐσίας αὐξοῦσιν, οὐκ εἰς βλάβην τοῦτο τῶν πολλῶν ἀποβαίνει, ὡς εἴ γε μὴ ἔχοιεν οἱ πλουτοῦντες, οὐδ' οἱ πένητες ἂν ἐν καιροῖς ἀναγκαίοις ἔξουσι τοὺς δανείσοντας, καὶ ἀπολοῦνται χρεῖας κατεπειγούσης. ἐντεῦθεν ἠπιώτεροι γενόμενοι κατηλλάγησαν, κουφισμὸν τῶν ὀφειλῶν καὶ τῶν ὑπερημεριῶν ἄφεσιν τῆς βουλῆς ψηφισαμένης αὐτοῖς.

Zon. VII, 15. Φοβηθέντες δὲ μὴ σκεδασθείσης αὐτοῖς τῆς συστάσεως ἢ τὰς συνθήκας οὐκ ἐπιτελεῖς ἔξουσι ἢ κακῶσι διαλυθέντες καὶ ἄλλος κατ' ἄλλην πρόφασιν κολάζοιτο συνεχόμενος, συνέθεντο ἐπαρήγειν ἀλλήλοις, ἂν τίς τι ἀδικοῖτο, καὶ ὄρκους ἐπὶ τούτῳ ὑπέσχον, καὶ προστάτας αὐτίκα ἐξ ἑαυτῶν δύο προεχειρίσαντο, εἶτα καὶ πλείους, ἵν' εἶεν αὐτοῖς κατὰ συμμορίαν βοηθοὶ τε καὶ τιμωροί. καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ ἐποίησαν, ἀλλ' ἔκτοτε τὸ πρᾶγμα ἀρξάμενον οὕτω προέβαινε, καὶ ἐπ' ἐνιαυτὸν τοὺς προστάτας ὡς ἀρχὴν τινα ἀπεδείκνυσαν, τῇ μὲν τῶν Λατίνων γλῶσση καλουμένους τριβούνους (οὕτω γὰρ οἱ χιλίαρχοι κέκληνται),

²⁷ μάλιστα Mss.

su se oni još više osilili i nisu htjeli prihvatiti nikakav dogovor, jedan od poslanika, Menenije Agripa, zamoli ih neka poslušaju jednu besjedu. I pošto ih nagovori, prozbori: „Svi udovi tijela jednom ustanu protiv trbuha.” Oči reknu: „Mi snagom opskrbljujemo ruke za rad i noge za hodanje.” Jezik će i usne: „Preko nas se objavljuju nakane srca.” Uši će opet: „Preko nas se riječi drugih ljudi odašilju u um.” Ruke će pak: „Mi smo radnice i pribavljamo dobit.” A noge će: „Mi se umaramo noseći čitavo tijelo dok ono hoda, radi i stoji. I dok mi tako radimo, jedino ti ne doprinosiš i ne radiš. Mi svi odreda služimo tebi kao kakvom gospodararu, a ti sam ubireš korist od našeg zajedničkog truda.” Trbuh se i sam složi da tako stoje stvari te reče: „Ako hoćete, ostavite me bez opskrbe i ništa mi ne prinosite.” Udovi stoga tako odluče i izglasaju da više ničim neće zajednički opskrbljivati želudac. Ali budući da mu nisu prinobile hranu, ruke više nisu bile okretne za rad i zakržljale su jer ih želudac nije trebao, a i noge su oslabile, te nijedan drugi organ nije vršio uobičajen rad bez smetnje, već su svi postali neučinkoviti, tromi ili potpuno nepomični. I tada uvidješe da ono što se prinosi trbuhu ne opskrbljuje toliko njega samoga koliko njih i da svaki pojedini među njima također uživa korist od onoga što se pribavlja želucu.

Nakon tog govora puk shvati da prihodi imućnih donose korist i siromašnima i da, iako imućni pribavljaju korist od zajmova i uvećavaju prihode, to ipak ne ide na štetu mnoštva. Naime, kad imućni ne bi ostvarivali prihode, ni siromasi ne bi u slučaju nužde imali vjerovnike i propali bi kad pritisne dug. Stoga popuste i okončaju neprijateljstvo pošto im je Senat izglasao rasterećenje dugova i ukidanje dužničkog ropstva.

Strahujući da se dogovor neće obistiniti poslije raspuštanja njihova skupa ili da će tako razjedinjeni pretrpjeti nasilje i da će svaki od njih pod drugim izgovorom biti uhvaćen i kažnjen, sklope dogovor prema kojem će se uzajamno podupirati budu li izloženi kakvoj nepravdi. Na to se obvežu zakletvama i smjesta među sobom izaberu dvojicu predstavnika, a kasnije i više njih,³³ tako da svaki razred³⁴ ima svojeg pomagača i zaštitnika. I nisu to učinili jednom, nego je čin koji je tada započet tako napredovao da su za svaku godinu odredili svoje predstavnike, kao na kakvu dužnost.³⁵ Na latinskom ih jeziku zovu tribunima (tako se zovu i zapovjednici

³³ Navod se odnosi na pučke tribune. Prema tradiciji broj pučkih tribuna najprije je povećan s dva na pet. Neki izvori navode da se to povećanje dogodilo odmah (Liv. II, 33, 1–3; Dion. Hal. VI, 89, 1–2; Plut. *Cor.* 7), a drugi da je nastupilo 471. g. pr. Kr. (Pizon, *FrHist.* IX, 24; slično i Cic. *Rep.* II, 34, 59).

³⁴ Odnosi se na pet poreznih razreda koje je ustanovio Servije Tulije (usp. Liv. III, 30, 6).

³⁵ Prema tome, dužnost pučkog tribuna u početku nije bila redovita magistratura. Za drugačije tumačenje v. Liv. II, 33, 1; Dion. Hal. VI, 89, 2).

δημάρχους δὲ προσαγορευομένους τῇ Ἑλληνίδι φωνῇ. ἵνα δὲ διαστέλληται ἡ τῶν τριβούνων προσηγορία, τοῖς μὲν τὸ τῶν στρατιωτῶν, τοῖς δὲ τὸ τοῦ πλήθους προσέθεντο πρόσρημα. οὗτοι δὲ τοῦ πλήθους οἱ τριβούνοι ἢ δήμαρχοι μεγάλων κακῶν αἴτιοι τῇ Ῥώμῃ γεγόνασι. τὸ μὲν γὰρ τῶν ἀρχόντων ὄνομα οὐκ ἔσχον εὐθύς, ἰσχὺν δ' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐκτήσαντο, ἡμυνον τε δεομένῳ παντί, καὶ πάντα τὸν ἐπιβοησάμενον σφᾶς ἀφηροῦντο οὐκ ἐκ μόνων ιδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχόντων, πλὴν τῶν δικτατόρων. εἰ δὲ τίς καὶ ἀπόντας αὐτοὺς ἐπεκαλέσατο, κάκεινος ἀπὸ τε τοῦ συνέχοντος αὐτὸν ἀπηλλάττετο καὶ ἢ ἐς τὸ πλήθος ὑπ' αὐτῶν εἰσήγετο ἢ καὶ ἀπελύετο. ἀλλὰ καὶ εἴ τίς ποῦ ἔδοξεν αὐτοῖς μὴ γενέσθαι, ἐκώλυον, κἂν ιδιώτης ἦν ὁ ποιῶν κἂν ἄρχων: κἂν ὁ δῆμος κἂν ἡ βουλή πράττειν ἔμελλέ τι κἂν ψηφίζεσθαι, εἷς δὲ τις ἠναντίωτο δήμαρχος, ἄπρακτος καὶ ἡ πρᾶξις καὶ ἡ ψήφος ἐγένετο. τοῦ χρόνου δὲ προϊόντος καὶ τὴν γερο-σίαν ἀθροίζειν καὶ ζημιοῦν τὸν μὴ πειθαρχοῦντα καὶ μαντεία χρῆσθαι καὶ δικάζειν ἐπετρέπησαν ἢ ἑαυτοῖς ἐπέτρεψαν. καὶ ὁ γὰρ ποιεῖν αὐτοῖς οὐκ ἔξην, κατώρθουν ἐκ τῆς ἀνανταγωνίστου πρὸς πᾶν τὸ πραττόμενον ὑφ' ἐτέρων ἐναντιώσεως. καὶ γὰρ καὶ νόμους εἰσήγαγον ἵν' ὅστις αὐτοῖς ἔργῳ ἢ λόγῳ προσκρούσῃ, κἂν ιδιώτης εἴη κἂν ἄρχων, ἱερός τε καὶ τῷ ἅγι ἐνέχηται. τὸ δὲ ἱερὸν εἶναι ἀπολωλέναι ἦν: οὕτω γὰρ πᾶν ὅπερ ἂν ὡσπερ τι θῦμα εἰς σφαγὴν καθιερώθῃ ὠνόμαστο. καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς δημάρχους τὸ πλήθος σακροσάγκτους ὠνόμασαν, οἷον τείχη ἅγια εἰς φρουρὰν τῶν σφᾶς ἐπικαλουμένων τυγχάνοντας. σάκρα γὰρ παρὰ Ῥωμαίοις τὰ τείχη καὶ σάγκτα τῷ ἅγια. ἔδρων οὖν πολλὰ ἄτοπα: καὶ γὰρ καὶ ὑπάτους ἔβαλλον εἰς τὸ δεσμοτήριον καὶ ἐθανάτουσαν τινὰς μὴδὲ λόγου τυγχάνοντας. καὶ οὐδεὶς αὐτοῖς ἐναντιωθῆναι ἐτόλμα· εἰ δὲ μή, καὶ αὐτὸς ἱερός ἐγένετο.

εἰ μέντοι τινὲς μὴ παρὰ πάντων τῶν δημάρχων κατεδικάζοντο, τοὺς μὴ ὁμογνωμονοῦντας ἐπεκαλοῦντο εἰς ἀρωγὴν, καὶ οὕτως εἰς δίκην καθίσταντο ἢ παρ' αὐτοῖς ἐκείνοις ἢ παρὰ τισι δικασταῖς ἢ καὶ παρὰ τῷ πλήθει, καὶ τῆς νικώσης ἐγένοντο. εἰς δέκα δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ δήμαρχοι κατέστησαν: ὅθεν αὐτοῖς τὸ πολὺ τῆς ἰσχύος κατεβέβλητο. φύσει γὰρ ὡσπερ, φθόνῳ δὲ μᾶλλον, ἀλλήλοις οἱ συνάρχοντες διαφέρονται. καὶ χαλεπὸν πολλοὺς ἐν δυνάμει μάλιστα ὄντας συμφρονησαί. ἅμα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι διασπᾶν τὴν αὐτῶν δυνάμει μηχανώμενοι, ὅπως

odreda od tisuću vojnika), a na grčkom demarsima. Radi razlikovanja tribunskih naslova jednima su dometnuli pridjevak „vojni”, a drugima „pučki”. Upravo ovi pučki tribuni ili demarsi prouzročili su velike nevolje Rimu.³⁶ Iako nisu odmah imali naslov magistrata, stekli su moć nad svima drugima. Branili su svakoga tko bi ih zamolio i uzimali su u zaštitu svakoga tko bi se prizvao na njih, ne samo obične građane, već i same magistrature s izuzetkom diktatorâ.³⁷ Ako bi se tko god pozvao na njih dok su bili u odsustvu, i on bi bio pušten od strane onoga tko ga je lišio slobode, pa bi ga oni ili izveli pred puk ili oslobodili. Ali ako bi im se katkad učinilo da štogod ne treba izvršiti, to bi priječili, bilo da je u pitanju običan građanin ili magistrat. Ako bi pak narod ili Senat naumio nešto provesti u djelo ili izglasati, a jedan tribun se protivio, i djelo i glasovi postali bi ništavni.³⁸ S protekom vremena dopušteno im je – ili su sami sebi dopustili – sazivati Senat, kažnjavati neposlušne, služiti se proricanjem i suditi. A ono što im nije bilo dopušteno činiti, uspijevali su postići svojim neotuđivim pravom suprotstavljanja svemu što su drugi poduzimali. I doista, donijeli su zakone prema kojima svatko tko im djelom ili riječju nanese uvredu – bilo privatni građanin bilo magistrat – ima biti posvećen i okrivljen. Ovo „biti posvećen” značilo je „propasti”: tako se naime zvalo sve što je bilo posvećeno, na primjer žrtva klanica. Plebejci su same tribune³⁹ nazivali *sacrosancti*, jer su bili poput posvećenih bedema koji štite one što im se utječu. Rimljanima su naime „bedemi” *sacra*, a „posvećeni” su *sancti*.⁴⁰ Mnogi njihovi postupci bili su neuobičajeni: čak su i konzule dali zatvoriti, a neke su i bez saslušanja slali u smrt.⁴¹ Nitko se nije usuđivao suprotstaviti im se, a ako bi se usudio, i sam bi postao „posvećen”.

Kad međutim neki ne bi bili osuđeni odlukom svih tribuna, pozivali bi u pomoć tribune koji su imali izdvojena mišljenja, pa su im sudili ili sami tribuni, ili pojedini suci⁴², ili puk, a presudila bi većina glasova. S protekom vremena uspostavljena je dužnost desetorice tribuna, zbog čega im je značajno opala moć.⁴³ Kao po prirodi, ali više iz zavisti, sudrugovi u dužnostima međusobno se sukobljavaju. I teško je da više ljudi, osobitno moćnih, bude složno. I tako, kad su ostali počeli dizati pobune u nastojanju da unište njihovu moć i oslabe ih nesložne, oni su pristajali uz jedne

³⁶ Navod se odnosi na ulogu tribuna u političkoj krizi koja je zahvatila Rim tijekom druge polovice 2. st. pr. Kr.

³⁷ Navod se odnosi na *ius auxilii*, pravo tribuna da štite plebejce protiv nasilja patricijâ ili magistratâ.

³⁸ Pravo veta (*ius intercedendi*) na zaključke Senata i na odredbe pojedinih magistrata.

³⁹ Nepovredivi u obavljanju svojih funkcija.

⁴⁰ Pogrešna etimologija. Moguće je da je Zonara pogrešno protumačio Dionov izvornik.

⁴¹ *Ius coercionis* – pravo kažnjavanja patricijskih magistrata globom i zatvorom. Navod se odnosi na sukobe tribuna s konzulima tijekom druge polovice 2. st. pr. Kr.

⁴² Vjerojatno edili, koji su kao pomoćnici pučkih tribuna isprva imali sudbene ovlasti.

⁴³ Broj je određen 457. g. pr. Kr. (Liv. III, 30, 5–7; Dion. Hal. X, 30, 2).

ἀσθενέστεροι διχογνωμονοῦντες ὤσιν, ἐστασίαζον, καὶ οἱ μὲν τοῖσδε, οἱ δὲ τοῖσδε προσετίθεντο. εἰ δὲ καὶ εἷς σφῶν ἀντείπε, τὰς τῶν ἄλλων διαγνώσεις ἀπράκτους ἀπέφαινε. τὸ μὲν οὖν πρῶτον οὐκ εἰσήεσαν εἰς τὸ βουλευτήριον, καθήμενοι δὲ ἐπὶ τῆς εἰσόδου τὰ ποιούμενα παρετήρουν, καὶ εἴ τι μὴ αὐτοῖς ἤρεσκε, παραχρῆμα ἀνθίσταντο· εἶτα καὶ εἰσεκαλοῦντο ἐντός. εἰσέπειτα μέντοι καὶ μετέλαβον τῆς βουλείας οἱ δημαρχήσαντες, καὶ τέλος κάκ τῶν βουλευτῶν τινες ἤξιωσαν δημαρχεῖν, εἰ μὴ τις εὐπατρίδης ἐτύγχανεν: οὐ γὰρ ἐδέχετο τοὺς εὐπατρίδας ὁ ὄμιλος. κατὰ γὰρ τῶν εὐπατριδῶν ἐλόμενοι τοὺς δημάρχους, καὶ πρὸς τοσαύτην προαγαγόντες ἰσχύν, ἐδεδοίκεσαν μὴ τις αὐτῶν τῇ ἰσχύϊ ἐς τοῦναντίον κατ' αὐτῶν χρήσεται. εἰ δὲ τις τὸ τοῦ γένους ἀξίωμα ἐξωμόσατο καὶ πρὸς τὴν τοῦ πλήθους μετέστη νόμισιν, ἀσμένως αὐτὸν προσεδέχοντο. καὶ συχνοὶ τῶν σφόδρα εὐπατριδῶν ἀπέειπαντο τὴν εὐγένειαν ἔρωτι τοῦ μέγα δυνηθῆναι, καὶ ἐδημάρχησαν.

Οὕτω μὲν οὖν ἡ τῶν δημάχων δυναστεία συνέστη: οἷς καὶ ἀγορανόμους δύο προσείλοντο, οἷον ὑπηρέτας σφίσιν ἐσομένους πρὸς γράμματα. πάντα γὰρ τὰ τε παρὰ τῷ πλήθει καὶ τὰ παρὰ τῷ δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ γραφόμενα λαμβάνοντες, ὥστε μηδὲν σφᾶς τῶν πραττομένων λανθάνειν, ἐφύλασσον. τὸ μὲν οὖν ἀρχαῖον ἐπὶ τούτῳ ἠροῦντο καὶ ἐπὶ τῷ δικάζειν, ὕστερον δὲ καὶ ἄλλ' ἅττα καὶ τὴν τῶν ὠνίων ἀγορὰν ἐπετράπησαν, ὅθεν καὶ ἀγορανόμοι τοῖς ἑλληνίζουσιν ὠνομάσθησαν.

ili druge. Također, ako se i jedan od njih usprotivio, onemogućio bi da se donesu odluke ostalih. U početku nisu ulazili u vijećnicu, nego su sjedili pored ulaza i motrili što se događa, a ako im se štogod ne bi svidjelo, smjesta bi se usprotivili⁴⁴. Potom su ih pozivali unutra.⁴⁵ Tribuni su naknadno postali članovima Senata, a naposljetku su čak i neki senatori tražili tribunske ovlasti. Uvjet je bio da dotični nije patricij jer mnoštvo nije prihvaćalo patricije. Naime, izabravši tribune protiv patricija i dovevši ih do tolike snage, pobjegli su se da će se koji od njih poslužiti tom snagom za suprotnu svrhu, to jest protiv njih. No ako bi se tkogod odrekao urođenog dostojanstva i postao plebejac, rado bi ga prihvaćali. Odrekavši se plemenita roda iz želje za velikom moći, mnogi veoma istaknuti patriciji obavljali su dužnost tribuna.⁴⁶

Tako je dakle uspostavljena tribunska vlast. A uz njih su izabrali i dvojicu edila da im pomažu kao tajnici.⁴⁷ Ovi su primali i čuvali sve što se pisalo plebejcima, narodu i Senatu, tako da im ništa što se događalo nije moglo promaknuti. Od davnina su ih birali u ovu svrhu i radi suđenja, no kasnije su pored ostalog skrbbili o robi na tržnicama, po čemu su ih na grčkom jeziku prozvali agoranomima.

⁴⁴ Usp. Val. Max. II, 2, 7.

⁴⁵ Navod se odnosi na ostvarivanje prava govora u rimskom Senatu (*ius sententiae dicendae*) ili na pravo bivših pučkih tribuna da se priključe Senatu.

⁴⁶ To su primjerice učinili Publije Sulpicije Ruf (tribun 88. g. pr. Kr.), Publije Kornelije Dolabela (47. g. pr. Kr.) i – vjerojatno najpoznatiji primjer prelaska u plebejsku porodicu – Publije Klodije Pulher (58. g. pr. Kr.).

⁴⁷ I drugi izvori navode da je edilitet uspostavljen istodobno s tribunatom (Dion. Hal. VI, 90, 2–3; Gell. XVII, 21, 11; Pomp. Dig. I, 2, 21).

